

Marjan MALEŠIČ*

JAVNOMNENJSKA ZAZNAVA OKOLJSKE VARNOSTI V SLOVENIJI**

Povzetek. Dejstva, ki dokazujejo povezanost okoljskih in varnostnih problemov sodobne družbe, so neizpodbitna, na kar opozarjajo številne znanstvene analize. Vprašanje je, ali se tudi slovenska javnost zaveda te povezanosti in če da, v kolikšni meri, kar proučujemo prek analize podatkov o njenem odnosu do okoljske problematike. Ključna metoda je analiza podatkov raziskav »SJM 2020/3 Odnos do okolja« in »SJM 2011/1 Okolje«. Ugotavljamo, da postaja slovenska javnost vse bolj občutljiva za okoljske probleme, vendar pa skrbi zaradi le-teh niso tako izrazite, kot bi predpostavili na podlagi argumentov in podatkov o pogostosti in intenzivnosti podnebnih nesreč, okoljskega terorizma in kriminala, nasilja ob državljskih nemirih, okoljskih migrantov ter oboroženih spopadov, ki so tudi okoljsko pogojeni. Nekateri od teh pojavov namreč že močno vplivajo na varnost Slovenije in njenih prebivalcev. Ugotavljamo tudi, da okoljske probleme javnost sicer zaznava, da jo skrbijo do določene mere, vendar njihovih posledic ne povezuje v zadostni meri s svojim vsakdanjim življenjem, vključno z varnostjo.

Ključni pojmi: okolje, okoljski problemi, viri ogrožanja, okoljska varnost, javnost, zaznava

729

Uvod

Okoljski in varnostni problemi sodobne družbe so močno prepleteni. Podnebne spremembe, demografsko stanje, pretirano izkoriščanje naravnih virov, vključno z vodo, dezertifikacija, deforestacija, dvigovanje morske gladine, erozija prsti in drugi okoljski pojavi marsikje povzročajo revščino, lakoto in bolezni. Okoljski problemi imajo tudi globalne varnostne implikacije v obliki podnebnih nesreč (ang. *climatological disasters*), okoljsko pogojenih migracij, državljskih nemirov, okoljsko pogojenega terorizma

* Dr. Marjan Malešič, redni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

DOI: 10.51936/tip.60.4.727

in kriminala, hkrati pa prispevajo k razvoju in izbruhu (oboroženih) konfliktov. Povezava med okoljem in varnostjo je postopno postala predmet teoretične obravnave in empiričnega proučevanja. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja so se okoljske razprave ukvarjale predvsem z vprašanji rasti prebivalstva, onesnaževanja narave, zasaditve parkov v mestih ipd. Sedemdeseta leta so prinesla spoznanja o omejenosti virov in mejah rasti, v osemdesetih letih je bil poudarek na trajnostnem razvoju oziroma solidarnosti in pravičnosti med bogatimi in revnimi ter med generacijami. Tedaj so se začele tudi razprave o varnostnih implikacijah okoljskih problemov. V devetdesetih letih so znanstveniki poglobili premislek o povezavah med okoljem in varnostjo ter uveljavili koncept okoljske varnosti. V 21. stoletju v razpravah prevladujejo podnebne spremembe in njihove vsestranske negativne družbene posledice, tudi varnostne (Malešič, 2012).

V članku obravnavamo splošen odnos slovenske javnosti do okoljske problematike, zaznavo pomena različnih okoljskih problemov, še posebej podnebnih sprememb in njihovega vpliva na svet in Slovenijo. Koliko so ljudje zaskrbljeni zaradi okoljskih problemov? Zanima nas tudi ocena javnosti glede stopnje nevarnosti, ki jo za okolje predstavlja višanje temperature na Zemlji, prizadetost bivalnega okolja anketirancev z ekstremnimi vremenskimi pojavi, poslabšanjem kakovosti zraka in vode v zadnjem obdobju ter njihova presoja o (ne)varnosti jedrskih elektrarn. Ključna metoda je analiza podatkov raziskav »SJM 2020/3 Odnos do okolja« in »SJM 2011/1 Okolje«. Interpretacija podatkov temelji na teoretičnem premisleku o povezavah med okoljem in varnostjo, razmerju med dejansko in zaznано ogroženostjo ter posamičnih virih ogrožanja, ki se močno navezujejo na okoljske probleme.

Teoretična izhodišča o povezanosti okolja in varnosti

Raziskovalci nacionalne in mednarodne varnosti so začeli negativne procese v okolju in njihov vpliv na varnost pogosteje omenjati v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Tako je na primer Brown (1982: 21–22) opozoril, da je treba poleg tradicionalnih vojaških virov ogrožanja nacionalne varnosti upoštevati tudi okoljske in ekonomske vire ogrožanja. Mathews (1989: 162) je poudaril, da okoljski in demografski procesi ter usihanje naravnih virov predstavljajo vir ogrožanja nacionalne varnosti. Loske (1991: 25) je temu razmišljanju dodal pomembno ugotovitev, da ogrožanje varnosti ne izvira zgolj iz odnosa med državami, ampak tudi iz odnosa med človekom in naravo. Pomembna je tudi njegova trditev, da okoljski problemi ogrožajo varnost prek meja držav, saj ne upoštevajo suverenosti nacionalnih držav in potemtakem zahtevajo intenzivno in temeljito mednarodno sodelovanje. V svojem konceptu (svetovne) družbe tveganja je tudi Beck (1982; 2008)

prepoznal okoljske nevarnosti, najprej jedrsko in kemično onesnaženje, kasneje tudi podnebne spremembe.

Kot je ugotavljal Levy (1995), je bilo moč razpravo, ki je začela opozarjati na povezavo med okoljem in varnostjo, opazovati prek treh argumentov. Eksistenčni argument je zatrjeval, da so določeni vidiki globalnega okolja tako tesno povezani z nacionalnimi vrednotami, da predstavljajo varnostni interes. Uničevanje okolja¹ ogroža najbolj temeljne vidike človekove varnosti, saj spodkopava naravno podporo sistemom, ki so ključni za človekovo dejavnost in obstoj. Fizični argument k povezavi med okoljem in varnostjo pristopa bolj selektivno, saj meni, da uničevanje okolja postane neposredni vir ogrožanja varnosti, takrat ko povzroča izgubo življenj in blagostanja državljanov ali na kak drug način ogroža temeljne družbene vrednote. Skladno s tem argumentom nimajo vsi okoljski pojavi takega značaja oziroma obsega. Politični argument si zastavi vprašanje, ali lahko uničevanje okolja na območjih, kjer postaja absorpcijska zmogljivost okolja, da zagotovi preživetje ljudem, omejena, povzroči nasilne državljanske nemire in množične migracije, ki bi prerasli v konflikt in oboroženi spopad.

Za interpretacijo javnomnensjskih podatkov o zaznavi ogroženosti je pomemben koncept okoljske varnosti, ki pomeni ohranjanje lokalne in planetarne biosfere kot temeljnih sistemov, na katerih temeljijo vse človekove dejavnosti (Buzan, 1991), ali kot stanje ekosistemov, ki predstavlja temelj za ohranjanje dosežene stopnje civilizacije (Buzan, Wæver in de Wilde, 1998; Dalby, 2009). SIPRI (1992: 27) pa okoljsko varnost opredeli kot stanje, v katerem so vlade same ali s pomočjo mednarodne skupnosti sposobne obvladovati družbene in politične učinke usihanja naravnih virov. Chalecki (2001: 2) meni, da je okoljska varnost sposobnost države in družbe, da se spoprime z okoljskimi tveganji in škodljivimi posledicami ter nasprotji ali konflikti, ki so povezani s stanjem v okolju. White (2014: 836) pa obrne zorni kot gledanja in opredeli okoljsko nevarnost, in sicer kot »akcije in razmere, ki spodkopavajo sposobnost uporabe narave v meri, ki bi omogočala zadovoljiti človekove potrebe«. Uničevanje okolja in posledično pomanjkanje virov se po njegovem mnenju povezujeta s »človekovim konfliktom« (ang. *human conflict*)² na individualni, skupinski in državni ravni. Dalby (2017: 237) meni, da je v zadnjem času razpravo o okoljski varnosti zamenjala razprava o podnebni varnosti. Razumemo jo kot del okoljske varnosti, torej kot povezavo med varnostjo in podnebnimi spremembami, ki so segment okoljske problematike.

¹ Uničevanje okolja razumemo kot pospešeno rabo naravnih virov, onesnaženje ozračja (podnebne spremembe, ki jih povzročata učinek tople grede, tanjšanje ozonske plasti, kisli dež), usihanje vodnih virov, zastrupljanje okolja s kemikalijami, uničevanje prsti in izgubo biološke raznovrstnosti.

² Verjetno White »človekov konflikt« uvede v razpravo, da bi opozoril na antipod konceptu »človekove varnosti« (ang. *human security*).

Dejansko in zaznano ogrožanje varnosti

Različni viri ogrožanja varnosti družbe imajo svojo realno, *objektivno razsežnost*, ki se kaže v vojaških in političnih razmerah v okolju določene skupnosti, ekonomskem in socialnem položaju ljudi, konfliktnosti znotraj družbe, stopnji kriminala, verjetnosti teroristične dejavnosti, zdravstveno-epidemiološkem stanju, stanju v fizičnem okolju, pogostosti in intenzivnosti naravnih, antropogenih in tehnoloških nesreč, ter *zaznavno razsežnost*, ki ponazarja, kako pripadniki določene skupnosti subjektivno zaznavamo navedene vire ogrožanja, pri čemer se lahko med seboj zelo razlikujemo, kar je opaziti v družbenem diskurzu in posledično v javnem mnenju. To v bistvu pomeni, da varnostni sistem deluje v dveh okoljih, v dejanskem in zaznanem okolju: prvo je domena prakse, skozi katero želi varnostni sistem na učinkovit način zagotoviti varnost, obrambo in zaščito skupnosti pred različnimi viri, ki ogrožajo življenje in zdravje ljudi, njihove kulturne, naravne in materialne vrednote in interese, drugo pa je domena zaznav virov ogrožanja, odnosa do varnostnega sistema in občutkov v zvezi z varnostjo oziroma nevarnostjo, ki preti skupnosti. Varnostni sistem torej deluje v prostoru, ki ga oblikuje interakcija med dvema okoljema: okoljem notranjega in zunanjega ogrožanja varnosti, ki je izviren razlog za oblikovanje, strukturiranje in organiziranje varnostnih mehanizmov in instrumentov, ter okoljem varnosti kot vrednote, v katerem občutek ogroženosti in imidž varnostnega sistema vplivata na javno zaznavo varnosti in na zaupanje v varnostni sistem in njegove podsisteme. Pomeni, da varnost ni samo stanje strateških zadev, ampak tudi stanje duha: države, družbe, skupine in posamezniki potrebujemo dejansko varnost in občutek varnosti.

Treba pa je opozoriti tudi na povezanost nekaterih virov ogrožanja varnosti, ki jo označimo kot »kompleksno« ali »prepleteno« ogroženost, saj na primer uničevanje okolja in prekomerno izčrpavanje naravnih virov lahko povzročita socialno-ekonomske probleme, zdravstveno-epidemiološke izzive, politične napetosti in tudi množične migracije, vse naštetu pa lahko posledično pripelje do konflikta in celo oboroženega spopada. Na drugi strani pa vsak oborožen spopad v neki državi ali regiji povzroči tudi potencialne nevojaške vire ogrožanja varnosti, kot so nenadzorovani množični beg ljudi, poslabšanje socialno-ekonomskih razmer, tihotapljenje orožja in mamil ter prekupčevanje z njimi, povečana verjetnost teroristične dejavnosti, razvrednotenje okolja in splošno poslabšanje življenjskih razmer. Tudi finančni viri ogrožanja, kot je pokazal primer krize v letih od 2008 do 2014, se širijo po različnih območjih (iz ZDA po skoraj celotnem svetu) in področjih (s finančnega na preostale dele gospodarstva, socialo, politiko, varnost, demografsko področje in še bi lahko naštevali) (Malešič, 2014). Kompleksne učinke je imela tudi kriza, ki jo je v letih 2020–21 povzročil virus covid-19,

ki je zahteval številna življenja po vsem svetu in je dolgoročno ogrozil javno zdravje.³ Generaliral je negativne politične in ekonomske učinke, vplival na psihološko stanje posameznikov, skupin in družbe v celoti, hkrati pa spremenil naravo družbenega diskurza, omejeval človekove pravice, vplival na umetnost, kulturo, izobraževanje in šport ter imel velik učinek na odnose med ljudmi (Malešič, 2021). Prav tako je virus vsaj začasno marginaliziral okoljske teme.

Tveganja, viri ogrožanja in skrbi pogojeni s stanjem v okolju

Splošni premislek o povezanosti okolja in varnosti nadaljujemo z *operacionalizacijo in s prepoznavanjem dejanskih, konkretnih virov ogrožanja varnosti*, ki se napajajo v okoljskih problemih sodobne družbe. Kajfež Bogataj (2006) navaja, da so posledice negativnih okoljskih pojavov vsestranske, kar zadeva varnost pa avtorica izpostavi večjo frekvenco in intenzivnost nekaterih naravnih nesreč, vojaške posege in boj za naravne vire, migracije in konflikte, kar vse ima vpliv na varnost posameznika, družbe, države in mednarodne skupnosti. Okoljevarstveni problemi lahko torej sprožajo politične, ekonomske, socialne, migracijske in zdravstveno-epidemiološke krize.

Dalby (2017: 237) se strinja, da človekovo poseganje v okolje in njegovo preoblikovanje prinaša različne oblike nevarnosti. Meni (2017: 233), da so nesreče in človeška ranljivost vse bolj umetne zadeve v urbanizirani biosferi.⁴ Po drugi strani pa segrevanje ozračja prinaša potencialno nove okoljske nesreče, katerih posledic še ne poznamo. Problemi, ki jih Dalby (2017) identificira v povezavi s stanjem v okolju, so negativen vpliv na svetovno gospodarstvo, finančne krize, težave v kmetijstvu, različne nevarnosti in nesreče, skrajna revščina ipd. Tudi Dalby (2017: 236) meni, da so spremembe v okolju in njihove številne družbene posledice novi vzrok za vojskovanje.

White (2014) trdi, da vztrajanje na preživetih vzorcih delovanja človeka v okolju spodbuja globalni kriminal, prispeva k širjenju specifičnih konvencionalnih okoljskih kriminalnih dejanj in zavira uveljavljanje pravičnosti. Neprimeren odnos do okolja se (re)konstruira na individualni, lokalni, državni in regionalni ravni, pri čemer gre za stanje duha in materialno stvarnost. V duhu eksistenčnega argumenta si postavi vprašanje, zakaj je toliko subjektov kolektivno vključenih v uničenje določenega načina življenja.

³ Po podatkih spletne strani Worldometer Corona je do konca leta 2023 po svetu zaradi virusa covid-19 umrlo skoraj 7 milijonov ljudi, od tega 7.100 v Sloveniji (Covid 19 virus pandemic, 2023).

⁴ Kot primer navaja kompleksno krizo na Japonskem leta 2011, ko je potres povzročil cunami, ta pa jedrsko nesrečo v Fukušimi, kar pomeni, da je tehnološka inovacija (jedrska energija) povečala posledice naravne nesreče.

Beck (2008) opozarja, da so za okoljsko ogroženost značilne delokalizacija (njihovi vzroki in posledice niso omejeni na eno geografsko območje, ampak so vseprisotni), neizračunljivost posledic (posledice so načeloma neizračunljive, saj gre poleg znanih tudi za hipotetična tveganja, ki temeljijo na znanstvenem nepoznavanju in normativnem nesoglasju) in nezmožnost kompenzacije (v preteklosti je bilo mogoče posledice tveganj kompenzirati, pri tveganjih, ki jih povzročajo podnebne spremembe, pa se zdi, da je kompenzacija praktično nemogoča). Poglejmo podrobneje.

Oboroženi spopadi. Svetovna komisija za okolje in razvoj je že leta 1987 opozorila, da bosta degradacija okolja in pomanjkanje virov vodila v politično nestabilnost in konflikt, zato bi bilo treba po njenem mnenju na globalni ravni nujno sprejeti koncept trajnostnega razvoja, ki bi uveljavil solidarnost med generacijami svetovnega prebivalstva ter med bogatimi in revnimi državami (Brundland Report, 1987). Kaplan (1994) je okolje označil za nacionalnovarnostno vprašanje 21. stoletja. Okoljski problemi sprožajo konflikte, vojne za vire so realnost. Deudney (1992) je tezo o oboroženih konfliktih in okolju zavrnil, saj je menil, da mešanje okoljskih in vojaških zadev prinaša konceptualne težave; če okoljske zadeve imajo varnostne implikacije, so zgolj še en vzrok vojskovanja, če ne pa tako razmišljanje prinaša zmedo v varnostno razpravo. Homer-Dixon (1994) pa se je vprašal, kako okoljske spremembe vodijo v konflikt? V nekaterih okoliščinah so okoljske zadeve verjetno povezane s konfliktom, malo pa je dokazov, da so v preteklosti povzročale vojne, in zakaj bi verjeli, da bo v prihodnje drugače, se sprašuje. Gleditsch (1998) pa celo statistično dokazuje, da ni povezave med okoljskimi problemi in vojnami.

Gulden (2009) nasprotno meni, da mora mednarodna skupnost uravnoteženo obravnavati dva povezana in soodvisna problema, torej oborožene spopade in globalne podnebne spremembe. Lahko mu pritrdimo, saj se zdi, da z nekaj intuitivnega razmišljanja in imaginacije lahko prepoznamo okoljske probleme kot vzrok različnih konfliktov, tudi oboroženih spopadov. Probleme, kot so revščina, nerešena ozemeljska vprašanja med državami, slabe zdravstveno-epidemiološke razmere, verske in etnične napetosti ipd., lahko neugodne okoljske razmere še dodatno zaostrijo. To pomeni, da lahko okoljski problemi, če že niso primarni vzrok za razvoj in pojav oboroženih spopadov, zaostrijo njihove druge potencialne vzroke na sekundarni ravni. Tradicionalne vojaške napetosti so tako vse bolj prepletene z okoljskimi problemi.

Po našem mnenju lahko povezanost oboroženih spopadov s stanjem v okolju opazujemo ne zgolj na ravni *vzrokov*, o čemer smo razpravljali zgoraj (ali okoljski problemi prispevajo k razvoju in izbruhu oboroženih spopadov?), ampak tudi na ravni poteka oboroženih spopadov (ali so objekti, ki so potencialno nevarni za okolje, prepoznani kot tarča in del vojaške

strategije?) ter na ravni posledic (v kolikšni meri oboroženi spopadi in priprave nanje škodijo okolju?). V *poteku* oboroženih spopadov namreč lahko prepoznamo akcije namernega uničevanja, izrabljanja ali spreminjanja okolja kot strategije med oboroženim spopadom. Na primer defolianti, ki jih je uporabila ameriška vojska v vietnamski vojni, zažiganje naftnih vrelcev s strani iraške vojske ob umiku iz Kuvajta v času prve zalivske vojne;⁵ po Bennettovem mnenju (2023) pa je zelo realna možnost, da bi civilne jedrske zmogljivosti tudi med rusko-ukrajinsko vojno postale orožje.⁶

Prav tako je uničenje okolja, ki ga za seboj puščajo vojne, očitno in ima daljnosežne negativne *posledice*. Omeniti pa je treba še vpliv priprav na oboroženi spopad na okolje, saj gre v tem procesu za dodatno izkoriščanje naravnih, materialnih, finančnih in drugih virov. Kot onesnaževalec okolja se pojavlja obrambna industrija, onesnaževanje okolja poteka tudi med urjenjem vojakov za bojevanje, in sicer v vojaških objektih, prometu in na poligonih. Priča smo izpustom nevarnih snovi v zrak, prst in vodo. Enormna je tudi rast vojaških izdatkov, čeprav bi denar lahko namenili za zagotavljanje varnosti na drugih področjih, na primer okoljskem.⁷ Postavlja se namreč vprašanje, kaj pomeni domnevno visoka stopnja vojaške varnosti države, v svetu, v katerem ljudje množično umirajo zaradi negativnih učinkov podnebnih sprememb.

Ekološki terorizem. Stanje v okolju na različne načine omogoča oziroma spodbuja izvajanje terorističnih napadov. Te lahko razdelimo na dve vrsti, in sicer na napade, ki jih izvajajo radikalni okoljevarstveniki (ekoterorizem), in na napade konvencionalnih teroristov, ki uporabljajo vire in objekte v okolju (okoljski terorizem). Domjanič in Dobovšek (2014: 16) ekoterorizem razumeta kot taktiko, ki jo uporabljajo radikalni okoljevarstveniki. Ekoterorizem opredelita kot uporabo nasilja za opozarjanje javnosti na okoljske probleme in doseganje sprememb okoljske politike. Eagan (1996: 1) je ekoterorizem opredelil kot uporabo nasilja kriminalne narave s strani podnacionalnih okoljskih skupin proti nedolžnim žrtvam ali lastnini, ki ima za cilj pridobiti javnost. Ekoteroristi želijo svojim žrtvam povzročiti čustveno in fizično stisko, če verjamejo, da bo to pripomoglo k uresničitvi njihovih okoljskih ciljev. Doslej so bili motivi za uporabo nasilja pretirana sečnja v gozdovih, pretirano ribarjenje, uporaba jedrske energije, lovljenje kitov,

⁵ Pomembno je poudariti, da Rimski statut Mednarodnega kazenskega sodišča takšno spreminjanje ali uničevanje okolja obravnava kot vojni zločin.

⁶ Bennett (2023) se v svoji analizi opira na Ramberga (1985), ki je postavil, da bi lahko v prihodnji regionalni ali svetovni vojni ena od sprtih strani izrabila civilne jedrske zmogljivosti, še posebej jedrske elektrarne, kot orožje, ter s tem pridobila politično nadvlado nad nasprotnikom in neutralizirala sile nasprotnika pri manevriranju na bojišču.

⁷ SIPRI poroča, da je vojaška poraba po svetu v letu 2022 rasla osmo leto zapored in je dosegla 2240 milijard ameriških dolarjev. Največja rast, ki jo generira agresija Ruske federacije na Ukrajino, je bila v letu 2022 v Evropi, in sicer 13-odstotna (SIPRI, 2023).

gradnja avtocest, nošenje krzna ipd. Največkrat je tarča njihovega delovna nja premoženje. S svojimi dejanji želijo te teroristične skupine preprečiti ali posredovati v dejavnostih, ki so domnevno škodljive okolju.

Napade, ki jih izvajajo konvencionalni teroristi za uresničevanje svojih ciljev, pogojno poimenujemo okoljski terorizem, ki lahko povzroči neslutene posledice, na primer ob napadih na jedrske objekte, kemične tovarne, tovarne za proizvodnjo umetnih gnojil in škropiv, skladišča nevarnih snovi, jezove ipd. Chalecki (2003) tovrstni okoljski terorizem opredeli kot nezakonito uporabo nasilja proti okoljskim virom, da bi prebivalstvo prikrajšali za njegove dobrine in uničili drugo lastnino. Gre za uničenje ali grožnjo z uničenjem okolja s strani držav, skupin ali posameznikov, da bi zastrašili oziroma prisilili vlade ali državljane v določena dejanja. Posebej ranljivi viri so voda, kmetijstvo, rudnine, nafta ter prstoživeče živali in rastline. Napadi na te vire lahko povzročijo bistveno večje uničenje kot konvencionalni terorizem⁸. Verjetnost, da bodo teroristi izbrali take cilje napadov, je velika, saj je način dostopen, objekti pa so ranljivi.

Kriminal. V zadnjih desetletjih je pomemben delež globalnega kriminala povezan z okoljsko problematiko. White (2014: 835) meni, da lahko pomanjkanje hrane, pitne vode in neobnovljivih virov, ki je posledica podnebnih sprememb, sproža moralno in legalno sporne dejavnosti, ki vključujejo skupine organiziranega kriminala, transnacionalne korporacije in oblasti na različnih ravneh organiziranja države. Te dejavnosti lahko zajemajo nezakonito in pretirano ribarjenje, nespoštovanje pravil o odlaganju nevarnih odpadkov, krajo vode in zemlje, prevare pri pridobivanju subvencij za obnovljive vire energije, prevoz strupenih in kontaminiranih proizvodov prek nacionalnih meja, tihotapljenje ogroženih živalskih in rastlinskih vrst ipd. Posledica teh kriminalnih dejavnosti je še bolj grobo izkoriščanje naravnih virov, dodatno onesnaževanje zraka, prsti in vode, kar povečuje tekmovanje posameznikov, skupin in držav za preostale vire.

Kriminalna dejanja izvajajo tudi okoljski aktivisti, ki pripadajo gibanju »Zadnja generacija« in uničujejo umetniška dela. Znani so primeri napadov na eksponate v galerijah in muzejih, na primer obarvanje vode v rimski fontani Trevi v črno, prilepitev aktivistov na steklo pred Botticellijevo stvaritvijo v galeriji Uffizi v Firencah ali polivanje van Goghove slike z juho v Nacionalni galeriji v Londonu. S temi dejanji želijo okoljski aktivisti opozoriti na podnebne spremembe in nujnost odločnejšega ukrepanja držav in mednarodne skupnosti.

Priča smo bili tudi grobim kriminalnim dejanjem, ki so bila uperjena proti okoljskim aktivistom. Nevladna organizacija Global Witness poroča,

⁸ Porušitev jezua ali zastrupitev vode ima bistveno hujše posledice kot samomorilski bombni teroristični napad.

da je bilo v letu 2022 po svetu ubitih najmanj 177 okoljskih aktivistov. Umori so bili zagrešeni v 18 državah, 88 odstotkov vseh ubitih pa je bilo v Latinski Ameriki, največ v Kolumbiji (60 žrtev), sledita pa Brazilija in Mehika. Umori so bili največkrat povezani z opozarjanjem žrtev na sporne prakse v kmetijski proizvodnji, rudarstvu in pri izsekavanju gozdov. V obdobju med letoma 2012 in 2022 pa je bilo ubitih 1910 okoljskih aktivistov, kar pomeni povprečno po en umor na vsaka dva dneva. Več kot tretjina vseh žrtev je bila med pripadniki domorodnih skupin (Almost 2.000 land and environmental defenders killed ..., 2023).

Podnebne nesreče. V zadnjem času je vse več dokazov, da se zaradi podnebnih sprememb nekatere naravne nesreče pojavljajo pogosteje in so tudi bolj intenzivne.⁹ Znanstveniki, zbrani pod okriljem IPCC, ugotavljajo nedvoumno korelacijo med globalnim povečanjem hidrometeoroloških in podnebnih dogodkov na eni ter antropogenimi podnebnimi spremembami na drugi strani (IPCC Sixth Assessment Report, 2022). Mednarodni odbor Rdečega križa in rdečega polmeseca (IFRC, 2023) med podnebne nesreče uvršča sušo, ekstremno vročino oziroma vročinski val in ekstremen mraz oziroma val hladnega zraka. Thomas in Lopez (2016) med intenzivne podnebno pogojene nesreče prištevata poplave, neurja, suše in vročinske valove. Ameriški center za okoljske informacije med podnebnimi nesrečami prepozna sušo, poplave, zmrzal, huda neurja, tropske ciklone, požare v naravnem okolju in zimska neurja (American Center for Environmental Information, 2023).

Kaj pa ti pojavi pomenijo v vsakdanjem življenju ljudi? Globalno gledano so v zadnjih letih znani pogosti in uničujoči orkani, cikloni in tajfuni v Aziji ter Severni in osrednji Ameriki, požari v naravnem okolju v Avstraliji, Kanadi in na jugu ZDA, suša v Afriki, Srednji Ameriki in drugod ter ne nazadnje poplave v Aziji, Evropi in drugod. V Evropi smo samo poleti leta 2023 utrpeli številne požare v naravnem okolju (v Grčiji, Španiji, na Portugalskem ...), poplave (v Franciji, Sloveniji...), najbolj uničujoč pa je bil ciklon Daniel, ki je pustošil po Grčiji, Bolgariji in Turčiji. Pustošil je tudi na območju mesta Derna v Libiji, kjer je podrl dva jezova in domnevno povzročil prek dvajset tisoč smrtnih žrtev (Euronews, 2023).

Svetovna meteorološka organizacija poroča o nesrečah, povezanih z vremenom, podnebjem in vodami. Statistično gledano so te nesreče v obdobju 1970–2019 v povprečju po svetu vsak dan povzročile 115 smrti in za 202 milijona dolarjev škode. Zanimiv pa je podatek, da se je število smrtnih žrtev zaradi teh dogodkov (poročali so o 11.000 dogodkih) po letu 2010

⁹ Iz podatkov CRED (Centre for Research on the Epidemiology of Disasters) Katoliške univerze v Louvainu lahko razberemo, da je bilo v letu 2022, v primerjavi s povprečjem v obdobju 2002–2021, več primerov suš, poplav, neurij in požarov v naravnem okolju, medtem ko je bilo primerov ekstremne temperature manj (2022 Disasters in numbers, 2023).

v primerjavi s 70-timi leti prejšnjega stoletja zmanjšalo za trikrat, kar pripisujejo sistemom za zgodnje opozarjanje na nesrečo, medtem ko se je ekonomska škoda povečala za sedemkrat (World Meteorological Organisation, 2021). Ameriški center za okoljske informacije ugotavlja, da je v ZDA časovni interval med velikimi podnebnimi nesrečami vse krajši, kar pomeni več odzivov sistema varstva pred nesrečami ter posledično usihanje virov in skrajšanje časa za odziv na nesreče, obnovo in priprave na naslednji dogodek (American Center for Environmental Information, 2023).

Svetovna meteorološka organizacija ocenjuje, da se bo zaradi podnebnih sprememb število vremenskih, podnebnih in vodnih skrajnih pojavov povečevalo in da bodo vse hujši. To pomeni več vročinskih valov, suš, poplav in gozdnih požarov, kot smo jim bili nedavno priča v Evropi in Severni Ameriki. V ozračje izhlapeva vse več vode, kar pospešuje ekstremne padavine in smrtonosne poplave. Segrevanje oceanov povzroča vse več tropskih neurij, na čedalje širšem območju (World Meteorological Organisation, 2021).

V kontekstu onesnaževanja in segrevanja planeta bi lahko zastavili tudi vprašanje o njegovih implikacijah na zdravje ljudi. Se bo zaradi teh sprememb povečalo število rakavih in drugih obolenj? Lahko zaradi spremenjenih življenjskih razmer pričakujemo razvoj novih virusov in posledično neznanih nalezljivih bolezni?

Okoljsko pogojene migracije. Okoljski begunec še ni mednarodnopravna kategorija,¹⁰ čeprav so se akademske opredelitve pojavile že pred desetletji (gl. na primer El Hinnawi, 1985, Kent in Myers, 1995, ter Jacobsen, 1996). Opredelitev, ki jo Mednarodna organizacija za migracije uporablja na aktivistični ravni, pravi, da gre za osebo, ki je zaradi nenadnih ali postopnih sprememb v okolju prisiljena začasno ali trajno zapustiti svoje bivališče in se nahaja znotraj ali zunaj svoje države (IOM, 2017).

Vzročno-posledične povezave med stanjem v okolju in migracijami so pogosto dokaj zapletene, saj se okoljski vzroki bega prepletajo z osebnimi, ekonomsko-socialnimi, političnimi, varnostnimi in drugimi vzroki. Jasnejša je slika, ko gre za beg zaradi nenadnih dogodkov, kot so različne nesreče. V grobem bi lahko okoljske begunce kategorizirali na tiste, ki bežijo zaradi dezertifikacije, dviga morske gladine, ali so žrtve okoljskih konfliktov ali okoljskih nesreč¹¹. Premislek gre tudi v smeri, da bi lahko množične okoljske migracije povzročale konflikte med državami in družbenimi skupinami z jasnimi varnostnimi implikacijami. Gre za domnevo, ki jo je treba preverjati od primera do primera.

¹⁰ Konvencija ZN o beguncih iz leta 1951 okoljskih beguncev ne zajema. Čeprav je zaradi podnebnih sprememb okoljskih beguncev vse več, doslej še niso prejeli uradnega statusa ali pravne zaščite.

¹¹ Zaradi posledic ciklona Nargis v Mjanmaru leta 2008 se je z območja nesreče umaknilo 800.000 ljudi, zaradi jedrske nesreče v Černobilu leta 1986 400.000 ljudi, zaradi deževja in poplav v Braziliji leta 2008 pa 80.000 ljudi.

Nasilje ob državljskih nemirih. Tradicija nasprotovanja dela civilne družbe okoljski politiki in praksi, ki jo oblikujejo oziroma izvajajo države, mednarodne organizacije, korporacije in drugi akterji, je zelo obsežna in konfliktna. Gibanje Atlas okoljske pravičnosti je prepoznalo prek 3100 primerov. Večina teh konfliktov se razrešuje na miren način, nekateri pa spodbudijo nasilje, bodisi da protestniki postanejo nasilni bodisi da nasilne skupine ali celo varnostne sile napadajo protestnike, kar nedvomno povzroča varnostne skrbi. S seznama konfliktnih protestov lahko razberemo, da se ti dogajajo zaradi podnebnih sprememb, rudarjenja, fosilnih goriv, obnovljivih virov, gozdarstva in kmetijstva, strupenih odpadkov, prevoza nevarnih snovi, infrastrukture in urbanističnega razvoja, jezov in voda, jedrske energije, nesreč, ohranjanja naravne dediščine ter turizma (Environmental Justice Atlas, 2023).

Svet Evrope opozarja, da v zadnjem času proteste, na katerih aktivisti zahtevajo bolj odločno vladno akcijo za zaščito narave in okolja, zdravja ter za preprečevanje negativnih učinkov podnebnih sprememb, spremlja vse več nasilja. V prvi polovici leta 2023 se je protestna dejavnost naravovarstvenikov in aktivistov v Evropi intenzivirala, kar se kaže v številu, obsegu in raznolikosti oblik javnega protesta. Na Danskem, v Italiji, na Nizozemskem in v Združenem kraljestvu so protestniki na primer blokirali ceste, avtoceste, železnice, gradbišča in letališke steze. V različnih evropskih državah so protestniki motili umetniške in športne prireditve (Council of Europe, 2023).

Izvajanje nasilja vsekakor ni primerno sredstvo za reševanje socialnih in političnih vprašanj, vendar pa so kljub temu protestniki soočeni s policijskim fizičnim nasiljem, preventivnim priporom in procesom kriminalizacije. Tako so proti okoljskim aktivistom v Avstriji uporabili solzivec, v Franciji so številne protestnike policijske sile ranile, v Gruziji so jih nasilno razgnale, na Finskem, Nizozemskem in v Srbiji so jih aretirali in priprli. Tridesetdnevni pripor in preiskovanje njihovih stanovanj so nekateri okoljevarstveniki izkusili tudi v Nemčiji. V Franciji, Španiji in Združenem kraljestvu so bili žrtve nasilja tudi novinarji, ki so o protestih poročali: aretirali in preiskovali so jih, nekatere so kazensko ovadili. Očitna je tudi stigmatizacija protestnikov, saj njihovo dejavnost del politike in javnosti v nekaterih državah označuje kot ekoterorizem, ekovandalizem in nezakonito delovanje.

Javna zaznava okoljskih problemov in varnost

V luči zgornje razprave lahko ugotovimo, da uničevanje okolja nedvomno generira številne varnostne skrbi in kaže na jasno povezanost okolja in varnosti. Na tej točki se nam postavlja vprašanje, kako vez med okoljskimi problemi in različnimi varnostnimi pojavi zaznavajo in razumejo politične, uradniške in vojaške strukture v Sloveniji. O tej zaznavi in razumevanju lahko

posredno sklepamo iz pregleda ustave, nekaterih zakonov in nacionalno-varnostnih dokumentov, kjer je mogoče preveriti, kakšen pomen se daje okoljskim problemom v povezavi z njihovimi varnostnimi implikacijami. Pregled pokaže, da slovenska ustava daje državljanom in državljanom pravico do zdravega življenjskega okolja in tudi pravico do pitne vode. Zakon o zaščiti okolja zagotavlja namen, sistem, cilje in načela okoljske zaščite. Tudi v nacionalno-varnostnih dokumentih (strategije, doktrine, resolucije) zasledimo zavedanje o povezavi med stanjem v okolju in varnostjo. Tako na primer Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije med viri ogrožanja varnosti prepoznava podnebne spremembe, naravne in druge nesreče ter omejenost naravnih virov in degradacijo življenjskega okolja (Resolucija o strategiji nacionalne varnosti, 2019).

Nič manj pomembno pa ni vprašanje, kako okoljske probleme zaznava in razume javnost, kar pa je razvidno iz interpretacije javnomnenjskih podatkov v nadaljevanju članka. White (2014: 835) se ukvarja s političnim, ekonomskim in ekološkim kontekstom okoljske nevarnosti in se sprašuje, kako ta vpliva na oblikovanje »miselnosti utrdbe«. Gre za položaj, v katerem ljudje menijo, da so »napadeni« in ne poslušajo nobene kritike oziroma ne sprejemajo pogledov, ki se ne ujemajo z njihovimi stališči in cilji, s čimer se osamijo od preostanka družbe. Giddens (2010: 2) namreč pravi, da se mnogi ljudje še vedno ne zavedajo razsežnosti problemov, povezanih s podnebnimi spremembami, čeprav nekateri avtorji menijo, da bo spoprijemanje z njimi podobno »vojskovanju«, ne glede na to, da v tem primeru sovražnika ni moč jasno prepoznati in se mu zoperstaviti. Zapostavljanje varnostnih učinkov podnebnih sprememb gre pripisati predvsem dejstvu, da se zdijo nekako nerealne. Na drugi strani pa je vsakdanje življenje, z vsem, kar nam prinaša, privlačno; tega pa ne želimo opustiti. Politika podnebnih sprememb se bo morala soočiti s t. i. Giddensovim paradoksom: nevarnosti, ki jih prinaša globalno segrevanje ozračja, niso oprijemljive, takojšnje in vidne v vsakdanjem življenju in ne glede na to, kako škodljive se zdijo, mnogi ne bodo naredili nič konkretnega, da bi jih preprečili. Po drugi strani pa velja, da je, ko te nevarnosti postanejo vidne in izrazito ogrožajoče, že prepozno, da bi uspešno ukrepali (ibid.).

Na podlagi teoretične obravnave povezanosti okolja in varnosti, razmerja med dejansko in zaznano ogroženostjo ter okoljskih virov ogrožanja smo oblikovali dve podmeni. Prva postavi, da je na področju okoljskih virov ogrožanja moč opaziti veliko neskladje med dejansko in zaznano ogroženostjo družbe, saj so skrbi slovenske javnosti zaradi okoljskih problemov v primerjavi z njihovimi oprijemljivimi varnostnimi implikacijami sorazmerno majhne. Druga podmena je, da javnost okoljskih problemov ne obravnava holistično in jih posledično ne povezuje v zadostni meri s svojo varnostjo. V luči javnomnenjskih podatkov hkrati preverjamo veljavnost Whitove »miselnost utrdbe« (ang. *fortress mentality*) in Giddensovega paradoksa ter teze o avantgardnosti

mlade populacije pri zaznavanju in reševanju okoljske problematike, o trajnostnem razvoju in o mobilizacijskem naboju okoljskih tem v politiki.

Metoda

Temeljna vira podatkov, na katera se opira analiza, sta raziskavi javnega mnenja, ki ju je na temo odnosa do okolja izvedel Center za proučevanje javnega menja in množičnih komunikacij pri Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani (Slovensko javno mnenje 2011/1, 2011; Slovensko javno mnenje 2020/3, 2021). Prva raziskava je potekala med 9. marcem in 15. junijem 2011 in je bila izvedena z metodo anketiranja na terenu (ang. *face to face*), s pomočjo standardiziranega vprašalnika na reprezentativnem vzorcu polnoletnih prebivalcev Slovenije. Vzorčni načrt je zajemal 1.800 oseb, realizacija vzorca je bila 60-odstotna in je zajela 1.082 respondentov. Druga raziskava je potekala med 10. novembrom 2020 in 31. januarjem 2021 in je bila izvedena z metodo samoizpolnjevanja s pomočjo spletnega standardiziranega vprašalnika ali samoizpolnjevanja s pomočjo pisemskega standardiziranega vprašalnika. Potekala je na reprezentativnem vzorcu polnoletnih prebivalcev Slovenije. Vzorčni načrt je zajemal 2.500 oseb, realizacija vzorca je bila 44,1-odstotna, kar pomeni, da sta na anketna vprašanja odgovorila 1102 respondenta.

Raziskavi sta zajeli večje število odvisnih spremenljivk, v tej analizi pa nas najbolj zanima, katere teme so v Sloveniji najbolj pereče in kam je med njimi po pomembnosti uvrščeno okolje, kolikšna je zaskrbljenost ljudi zaradi okoljskih problemov, ocena o pomembnosti okoljskih problemov za Slovenijo kot celoto, ocena o posledicah zvišanja temperature na Zemlji in ocena nevarnosti jedrskih elektrarn. Iz raziskave Slovensko javno mnenje 2020/3 smo analizirali še podatke o vzrokih za spremembe v okolju, vplivu podnebnih sprememb na svet in Slovenijo ter o zaznavanju prizadetosti sosesk, v katerih anketiranci živijo, zaradi onesnaženja vode in zraka ter zaradi ekstremnih vremenskih pojavov. Obe raziskavi sta zajeli tudi večje število neodvisnih spremenljivk, kot so spol, starost in stopnja izobrazbe respondentov ter vrsta njihovega bivališča, zaposlitveni status, dohodek ipd., kar je pomembno z vidika križanja odvisnih in neodvisnih spremenljivk.

Rezultati

Do katere mere slovenska javnost zaznava okoljske probleme kot vprašanje njene varnosti? Podatki v Tabeli 1 pokažejo,¹² da so bile za sloven-

¹² Zaradi večje preglednosti bomo vse številke ob interpretaciji podatkov zaokrožili navzgor oziroma navzdol.

sko javnost v letu 2020 zelo pereče zgolj tri teme: zdravstveno varstvo, gospodarstvo in revščina, sorazmerno malo pozornosti pa javnost namenja kriminalu, okolju in priseljevanju, še manj pa izobraževanju in terorizmu (anketiranci so izbirali najbolj perečo temo in naslednjo najbolj perečo temo). V letu 2020 je bila za anketirance najbolj pereča tema zdravstveno varstvo, ki je v skoraj petdesetih odstotkih prvi izbor, v 21 odstotkih pa drugi izbor. Gre za očiten vpliv epidemije virusa covid-19 na mnenje ljudi, saj enaka raziskava v letu 2011 pokaže, da je zdravstveno varstvo na prvo mesto postavilo le 16 odstotkov, na drugo pa 19 odstotkov vprašanih.

Ta sprememba v zaznavi zdravstvenega varstva v javnosti pa ni vplivala na oceno okolja kot potencialno pereče tematike, saj je tako v letu 2011 kot letu 2020 okolje pri treh odstotkih vprašanih prvi, pri sedmih odstotkih pa drugi izbor. Iz Tabele 1 je tudi razvidno, da sta kot pereči temi v primerjavi z letom 2011 v letu 2020 največ pozornosti izgubila gospodarstvo in revščina.

Tabela 1: NAJBOLJ PEREČA TEMA V SLOVENIJI DANES IN DRUGA NAJBOLJ PEREČA TEMATIKA

			prvi izbor	drugi izbor
			E1a	E1b
1 -	zdravstveno varstvo	SJM11 ₁	16,1	19,3
		SJM20 ₃	49,2	20,9
2 -	izobraževanje	SJM11 ₁	2,3	4,8
		SJM20 ₃	2,5	8,3
3 -	kriminal	SJM11 ₁	10,7	15,0
		SJM20 ₃	2,8	5,5
4 -	okolje	SJM11 ₁	2,9	6,8
		SJM20 ₃	2,7	7,0
5 -	priseljavanje	SJM11 ₁	0,8	1,5
		SJM20 ₃	4,9	7,1
6 -	gospodarstvo	SJM11 ₁	40,9	19,8
		SJM20 ₃	17,8	29,2
7 -	terorizem	SJM11 ₁	0,3	1,6
		SJM20 ₃	0,3	0,8
8 -	revščina	SJM11 ₁	24,0	25,7
		SJM20 ₃	12,5	15,7
9 -	nič od navedenega	SJM11 ₁	1,0	1,5
		SJM20 ₃	4,1	1,7
88 -	ne vem	SJM11 ₁	0,9	3,6
		SJM20 ₃	2,9	1,7
99 -	b. o.	SJM11 ₁	0,1	0,5
		SJM20 ₃	0,4	2,0

Vir: Slovensko javno mnenje 2011/1 in Slovensko javno mnenje 2020/3.

Treba pa je ugotoviti, da je stanje v okolju povezano tako z zdravjem ljudi, njihovo gospodarsko dejavnostjo, revščino in priseljevanjem, tako da moramo ob razmišljanju o podatkih razumeti prepletenost teh spremenljivk in njihove vzročno-posledične povezave. Analiza podatkov raziskave iz leta 2020 razkrije, da spol, starost, izobrazba in vrsta naselja, v katerem živijo anketiranci, praktično nimajo vpliva na njihov odnos do okolja kot pereče družbene teme.

Tabela 2: SKRB ZARADI PROBLEMOV OKOLJA

	sploh me ne skrbijo			zelo me skrbijo		ne vem	b.o.
	1	2	3	4	5	8	9
SJM11/1	1,8	3,7	20,1	34,4	39,6	0,3	0,0
SJM20/3	1,8	3,0	15,0	28,4	51,2	0,2	0,4

Vir: Slovensko javno mnenje 2020/3.

Podatki v Tabeli 2 razkrijejo, da se je skrb ljudi zaradi okoljskih problemov v letu 2020 v primerjavi z letom 2011 povečala, saj je število zaskrbljenih in zelo zaskrbljenih (seštevek ocen 4 in 5) povečalo s 74 na 80 odstotkov, pri čemer je v podatku za 2020 bistveno večji delež »zelo zaskrbljenih«. Analiza podatkov, pridobljenih leta 2020, pokaže, da so ženske zaradi stanja v okolju rahlo bolj zaskrbljene kot moški in da zaskrbljenost občutno raste s starostjo, medtem ko izobrazba in vrsta naselja nimata opaznega vpliva.

Tabela 3: NAJPOMEMBNEJŠI OKOLJSKI PROBLEM ZA SLOVENIJO KOT CELOTO

		SJM11/1	SJM20/3
1 -	onesnaženje zraka	24,5	17,3
2 -	kemikalije in pesticidi	18,1	13,2
3 -	pomanjkanje vode	1,6	1,2
4 -	onesnaženje vode	14,5	14,8
5 -	radioaktivni odpadki	3,2	2,6
6 -	odlaganje gospodinjskih odpadkov	15,3	15,5
7 -	podnebne spremembe	8,4	15,9
8 -	gensko spremenjena hrana	6,1	8,7
9 -	izraba naravnih virov	4,0	6,6
10 -	nič od navedenega	1,3	1,5
88 -	ne vem	1,8	2,1
99 -	b. o.	1,2	0,5

Vir: Slovensko javno mnenje 2011/1 in Slovensko javno mnenje 2020/3.

Iz Tabele 3 razberemo, da so okoljski problemi, ki so po oceni anketiranih v letu 2020 najpomembnejši za Slovenijo kot celoto, onesnaženje zraka (17 odstotkov), podnebne spremembe (16), odlaganje gospodinjskih

odpadkov (16), onesnaženje vode (15) in prisotnost kemikalij in pesticidov (13). V primerjavi z letom 2011 se je občutno povečala skrb ljudi zaradi podnebnih sprememb, in sicer z 8 na 16 odstotkov. Analiza podatkov iz leta 2020 po demografskih kategorijah razkrije, da ljudje z nižjo izobrazbo bolj zaznavajo problem zaradi onesnaženosti zraka kot druge izobrazbene skupine, da problem kemikalij in pesticidov bolj zaznavajo starejše kategorije prebivalstva, da mlade bolj kot starejše skrbi onesnaženost vode in da je problem onesnaženosti zraka bolj zaznan v urbanem kot v ruralnem okolju. Primerjava med prebivalci Maribora in Ljubljane pokaže, da je zaznavanje problema onesnaženosti zraka v obeh mestih sorazmerno visoko in primerljivo, medtem ko Ljubljančani bolj zaznavajo problem kemikalij in pesticidov, Mariborčani pa bolj problem gospodinjskih odpadkov.

Iz podatkov raziskave, izvedene leta 2020, je razvidno, da večina anketiranih (56 odstotkov) meni, da se svetovno podnebje spreminja predvsem zaradi delovanja ljudi, kar pritrjuje ugotovitvam IPCC o prevladujočem vplivu človeka na podnebne spremembe (cit. po Vogler, 2011). Več kot tretjina (38 odstotkov) vprašanih meni, da gre v enaki meri za vpliv naravnih procesov in človeka, medtem ko štirje odstotki vprašanih menijo, da gre pri podnebnih spremembah predvsem za vpliv naravnih procesov. Analiza podatkov pokaže, da ženska populacija rahlo bolj kot moška, mlajša populacija rahlo bolj kot starejša in prebivalci prestolnice rahlo bolj kot drugi prebivalci verjamejo v prevladujoč vpliv človeka na podnebne spremembe (Slovensko javno mnenje 2020/3, 2021).

Vplive podnebnih sprememb na svet kot celoto javnost ocenjuje kot slabe, in sicer je vrednost malo manj kot 3 na lestvici od 1 (izredno slabi vplivi) do 10 (izredno dobri vplivi), medtem ko naj bi bili ti vplivi na Slovenijo rahlo manj neugodni: 3,5 na enaki lestvici. To je v nasprotju z ugotovitvami znanstvenikov, da se v Sredozemlju, katerega del je tudi Slovenija, ozračje v povprečju segreva bolj izrazito kot v drugih delih sveta (gl. Žabkar in Malešič, 2014: 5). Iz podatkov medletnih primerjav (Slovensko javno mnenje 2020/3, 2021) je tudi razvidno, da ljudje vse manj sprejemajo trditev, da nas »preveč skrbi za prihodnost našega okolja, premalo pa vse, kar se danes dogaja v zvezi s cenami in zaposlitvijo«. Če je s to trditvijo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja močno soglašalo ali soglašalo okoli polovica, je v letu 2020 takih le še manj kot tretjina vprašanih. Prav tako v letu 2020 skoraj dve tretjini ljudi ne bi bilo pripravljeno sprejeti zmanjšanja obsega zaščitnih naravnih območij v Sloveniji v dobro gospodarskega razvoja na njih.

V enakem duhu lahko ocenimo tudi soglašanje anketirancev z nekaterimi drugimi trditvami, ki zadevajo okolje. Če je bilo na prehodu v novo tisočletje »močno soglašanje« in »soglašanje« s trditvijo »v življenju obstajajo pomembnejše stvari, kot je varovanje okolja« na ravni 43 odstotnih točk in leta 2011 32 odstotnih točk, je bilo leta 2020 pri zgolj 19 odstotnih točkah.

S trditvijo »mnoge trditve o ogroženosti okolja so pretirane« je leta 2000 in 2011 močno soglašalo in soglašalo 27 oziroma 26 odstotkov vprašanih, leta 2020 pa le še 14 odstotkov vprašanih. Prav tako je vse večji delež anketirancev, ki menijo, da je zvišanje temperature na Zemlji kot posledica podnebnih sprememb »izjemno nevarno« in »zelo nevarno« za okolje. V seštevku jih je bilo leta 2000 58, leta 2011 63 in leta 2020 72 odstotkov. Da je to srednje nevarno, jih je v letih 2000 in 2011 menila četrtnina vprašanih, leta 2020 pa petina. Delež tistih, ki so menili, da zvišanje temperature na Zemlji kot posledica podnebnih sprememb »ni zelo nevarno« ali sploh »ni nevarno« za okolje, je bil v letu 2000 v seštevku 5, v letu 2011 6 in v letu 2020 4 odstotke. S trditvijo, da »okoljski problemi neposredno vplivajo na moje vsakdanje življenje«, pa se je v letu 2011 (47 odstotkov) strinjalo celo več anketirancev kot leta 2020 (43 odstotkov) (Slovensko javno mnenje 2020/3, 2021).

Ministrstvo za infrastrukturo je sredi leta 2021 družbi Gen energija izdalo energetske dovoljenje za drugi blok jedrske elektrarne Krško. Po pojasnilu Ministrstva v tem primeru naj ne bi šlo za dokončno odločitev o projektu, ampak o začetku upravnih postopkov in pripravi dokumentacije, kar je nujna podlaga za kasnejšo dokončno odločitev in preverjanje družbenega soglasja o projektu. V tistem času je bila sprejeta tudi Resolucija o dolgoročni podnebni strategiji Slovenije 2050, ki načrtuje uporabo jedrske energije na daljši rok, s čimer bi do leta 2050 dosegli energetske nevtralnost oziroma neto ničelne emisije (MMC RTV SLO, 2021). Zaradi pričakovanja, da bomo o gradnji drugega bloka jedrske elektrarne Krško odločali na referendumu, je koristno poznavanje javnega mnenja o tej temi. Podatki naših raziskav kažejo, da je vse več ljudi prepričanih, da jedrska energija ni nevarna za okolje, vendar pa je delež tistih, ki menijo nasprotno, še vedno prevladujoč. Tako je leta 2011 v seštevku 72 odstotkov vprašanih menilo, da so jedrske elektrarne »izjemno nevarne« ali »zelo nevarne« za okolje. Leta 2020 je bil ta delež 47-odstoten. Delež tistih, ki menijo, da so jedrske elektrarne »srednje nevarne«, se je povečal s 16 na 29 odstotkov, delež tistih, ki menijo, da »niso zelo nevarne« ali »sploh niso nevarne« za okolje, pa se je v seštevku več kot podvojil, in sicer z 9 na 21 odstotkov. Ob primerjavi teh podatkov je nujno upoštevati dejstvo, da se je nekaj dni po začetku raziskave leta 2011 na Japonskem zgodila velika jedrska nesreča (Fukušima, 11. marec 2011), ki je medijsko odmevala v celotnem obdobju izvajanja raziskave, kar je nedvomno imelo velik vpliv na odgovore anketirancev.

Podrobnejša analiza podatkov iz leta 2020 sugerira, da ženska populacija bistveno bolj kot moška zaznava nevarnost jedrskih elektrarn, da je ta nevarnost bolj zaznana v starostni skupini 31 do 45 let in manj v naseljih od 2.000 do 10.000 prebivalcev. Zanimivo je, da zaznava nevarnosti jedrskih elektrarn pada s stopnjo izobrazbe anketirancev, se pravi, da višja, kot je njihova izobrazba, manjša je zaznana nevarnost. Analiza podatkov po

slovenskih regijah pa potrjuje, da se nevarnosti jedrskih elektrarn najmanj bojijo v regiji, kjer imajo izkušnjo z jedrsko elektrarno, torej v Posavju. Da so jedrske elektrarne izjemno ali zelo nevarne, tam meni le tretjina vprašanih, medtem ko v poudarjanju njihove nevarnosti prednjačijo v Pomurski (59 odstotkov), Podravski (58 odstotkov) in Obalno-kraški regiji (56 odstotkov). Da jedrske elektrarne »sploh niso nevarne«, v Posavju meni 15 % anketirancev, kar je v povprečju približno štirikrat več kot v drugih regijah.

Tabela 4: PRIZADETOST ZARADI NAŠTETIH STVARI V ZADNJIH DVANAJSTIH MESECIH V NJIHOVI SOSESKI

		sploh nič 1	malo 2	do neke mere 3	precej 4	zelo 5	ne vem 8	(b.o.) 9
a)	onesnaženje zraka	18,6	28,6	31,2	10,6	3,9	6,7	0,5
b)	onesnaženje vode	29,9	30,1	21,1	8,6	1,9	7,8	0,6
c)	ekstremni vremenski pojavi (močne nevihte, suše, poplave, vročinski valovi, močne ohladike ipd.)	13,4	28,3	30,3	18,9	5,8	2,8	0,4

Vir: Slovensko javno mnenje 2020/3.

Iz Tabele 4 je razbrati, da ljudje v vsakdanjem življenju v svoji soseski pretirano ne zaznavajo onesnaženja vode, zraka ali ekstremnih vremenskih pojavov, kot so močne nevihte, suše, poplave, vročinski valovi, močne ohladike ipd. V seštevku je onesnaženje zraka do neke mere, precej in zelo močno v letu 2020 zaznalo 46 odstotkov, onesnaženje vode 32 odstotkov ter ekstremne vremenske pojave 55 odstotkov vprašanih. Z drugimi besedami, povprečne ocene na lestvici od 1 (sploh nič me niso prizadele) do 5 (zelo so me prizadele) so 2,49, 2,15 oziroma 2,75. Analiza podatkov pokaže, da so bili v zadnjih dvanajstih mesecih pred izvedbo ankete ekstremni pojavi rahlo bolj zaznani med starejšimi kot med mlajšimi, med nižje izobraženimi kot višje, najbolj v kmečkih naseljih in najmanj v Ljubljani.

Razprava

Lukšič (2011, 423) je pred dobrim desetletjem ugotavljal da je okoljska kriza postala planetarna, zavest ljudi o tem pa je bila še šibka. Malnar in Šinko (2012: 471) sta v tistem času poudarila, da longitudinalni empirični podatki pri slovenski javnosti razkrivajo pomemben obrat v zaznavi okoljskih skrbi, kar je predvsem povezano z zunanji dejavniki, kot je bila na primer jedrska nesreča v Černobilu leta 1986. Podatkovni trend je pokazal ciklično gibanje, saj so bile okoljske skrbi leta 2011 na ravni, ki je primerljiva s tisto v sedemdesetih letih, medtem ko je bil vrhunec v devetdesetih letih

prejšnjega stoletja. Med posameznimi vrstami okoljskih problemov pa ni bilo zaznati značilnih vzorcev. Analiza je pokazala, da so razlike v odnosu do okoljskih problemov glede na izobrazbeno raven prebivalstva in njegovo starost postopno izginjale.

Podatki o ogroženosti v raziskavah SJM Nacionalna in mednarodna varnost v obdobju 1999–2012 kažejo, da prebivalci Slovenije uničevanje okolja kot vir ogrožanja varnosti Slovenije v povprečju postavljajo za skupino socialno-ekonomskih virov ogrožanja, kriminalom in korupcijo ter vstrec s prometnimi nesrečami in zlorabo psihoaktivnih substanc. Vojaške in teroristične grožnje Sloveniji so po zaznavi javnosti na dnu lestvice virov ogrožanja naše države (Malešič, 2014: 12–15).

Pričujoča analiza pa pokaže, da je v letu 2020 – v primerjavi z letom 2011 – zaznava okolja kot pereče družbene teme v javnosti ostala na enako nizki ravni, saj sta pred dobrim desetletjem kot pereči temi prevladovala gospodarstvo in revščina, v letu 2020 pa pod vplivom epidemije covid-19 zdravstvo in gospodarstvo. Skrb ljudi zaradi okoljskih problemov se je v letu 2020 kljub temu povečala, kar potrjuje zgoraj omenjeno cikličnost gibanja, niso pa vzroki nujno več zunanji. V primerjavi z letom 2011 se je občutno povečala skrb ljudi zaradi podnebnih sprememb. Narašča tudi spoznanje, da ima pri podnebnih spremembah prevladujočo vlogo človek s svojimi posegi v naravo. Ženske so zaradi stanja v okolju rahlo bolj zaskrbljene kot moški, zaskrbljenost občutno raste s starostjo, medtem ko izobrazba in vrsta naselja, v katerem bivajo respondenti, nimata opaznega vpliva, kar v veliki meri potrjuje ugotovitve Malnarjeve in Šinka (2012: 471) o usihanju razlik pri različnih demografskih skupinah.

White (2014: 835) je izpostavil problem »miselnosti utrdbe«. Če jo apliciramo na okoljsko področje, pomeni, da človeštvo skozi desetletja, kljub vse bolj alarmantnim podatkom, informacijam in izkušnjam, v temeljnih značilnostih (izčrpavanje naravnih virov, način proizvodnje, poraba energije, potrošništvo ipd.) vztraja pri zelo podobnih vedenjskih vzorcih in s tem odnosu do okolja. Na to tematiko se navezuje tudi »Giddensov paradoks«, ki opozarja, da so okoljski problemi manj oprijemljivi in vidni, zato ne storimo nič ali premalo, ko pa se manifestirajo v vseh svojih razsežnostih, je za ukrepanje že prepozno. Tudi Beck (2008) meni, da je za nova tveganja, med njimi tudi okoljska, značilno, da so manj vidna in oprijemljiva od prejšnjih, so prikrita in jih je treba znanstveno dokazovati, kar pomeni, da odgovorov nanje še nimamo. Morebiti bi na podlagi podatkov za slovensko javnost lahko rekli, da v zadnjem desetletju opažamo prve manjše razpoke v miselnosti utrdbe in da vidnost problemov (spremenjena zaznava) ter njihova rastoča oprijemljivost (na primer že omenjeni suša, požar, poplave in zemeljski plazovi) nakazujejo možnost realnejšega zaznavanja okoljskih problemov in njihovih varnostnih implikacij v javnosti? Še posebej, ker Lukšič (2011: 423)

ugotavlja, da je lokalna in regionalna okoljska problematika bistveno bolj zasidrana v zavesti ljudi, kar je mogoče razbrati iz njihovega angažiranja, ko hoče kdo poseči v njihovo neposredno življenjsko okolje in jim s tem znižati kakovost bivanja.

Attenborough (2019) postavi, da imajo rast prebivalstva, tehnološki razvoj, razvoj podjetništva, gospodarska rast, produktivnost, način prehrane, kakovost življenja, pričakovana življenjska doba ipd. svojo ceno. Izguba je zdaj vidna in začeli smo se zavedati vrednosti okolja, saj smo blizu točke, s katere ni vrnitve. Attenborough (ibid.) meni, da se ta zavest še najbolj spreminja pri mladih in da je za njih smisel gospodarske dejavnosti boljša družba in ne zgolj dobiček. Križanje odvisnih in neodvisne spremenljivke (starost) na naših podatkih razkrije, da se v Sloveniji splošen odnos do okolja pri mladih bistveno ne razlikuje od odnosa drugih starostnih kategorij. Med vsemi okoljskimi problemi mlade bolj kot starejše skrbi le onesnaženost pitne vode. Mladi v večji meri priznavajo negativen vpliv človeka na stanje v okolju in se manj kot starejši bojijo negativnih učinkov jedrskih elektrarn. Na podlagi podatkov ne moremo trditi, da v Sloveniji mladi predstavljajo avantgardo pri zaznavanju okoljskih problemov in njihovem razreševanju.

Izsledki teoretične analize pričajo, da so številni avtorji (na primer Brown, 1982, Mathews, 1989, Buzan, 1991, in Loske, 1991) že pred desetletji opozarjali na varnostne implikacije okoljskih sprememb, s čimer so prispevali k razvoju koncepta okoljske varnosti. Postopno so prepoznavali, kako različni okoljski problemi vplivajo ali se povezujejo z varnostnimi pojavi, kot so oboroženi spopadi, nasilni državljanski nemiri, okoljsko pogojeni terorizem, kriminal, migracije in podnebne nesreče. Slovenska javnost se vse bolj zaveda negativnih učinkov različnih okoljskih problemov, še posebej podnebnih sprememb, vendar te rahlo bolj zaznava kot globalni problem, in ne toliko nacionalni, čeprav podatki o segrevanju ozračja kažejo, da je območje Sredozemlja, katerega del je tudi naša država, bolj izpostavljeno od svetovnega povprečja in lahko posledično na tem območju pričakujemo bolj negativne družbene, tudi varnostne, implikacije.

Podatek, da je javnost večinoma »precej« in »zelo« nepripravljena, da bi zaradi gospodarskega razvoja zmanjšali obseg zaščitenih naravnih območij v Sloveniji (Natura 2000), je eden od indikatorjev, ki lahko kaj pove o prisotnosti koncepta »trajnostnega razvoja« v zavesti ljudi. Celota predstavljenih podatkov pa kaže, da mobilizacijski naboj okoljskih tem (gl. na primer Beck, 2008), v slovenskem javnem, predvsem političnem življenju, ni pretirano močan in težko je verjeti, da bi se na tej podlagi lahko kmalu razvilo množično okoljevarstveno gibanje ali »zelena« politična stranka, ki bi tudi z opozarjanjem na varnostne implikacije okoljskih problemov dosegla volilni uspeh.

Sklep

V izhodišče empirične analize smo postavili dve podmeni. Prva izpostavlja veliko neskladje med dejansko in zaznano ogroženostjo družbe zaradi okoljskih problemov. Znanstvene analize prepričljivo dokazujejo povezanost med stanjem v okolju in varnostjo posameznika, družbenih skupin, države in mednarodne skupnosti. Ali gre tudi zaznava slovenske javnosti v to smer? Iz analiziranih podatkov je razvidno, da slovenska javnost postaja vse bolj občutljiva za okoljske teme in probleme, o čemer priča primerjava podatkov iz let 2011 in 2020. Okolje kot družbena tema je sicer med manj perečimi, vendar pa se skrb zaradi okoljskih problemov povečuje, podnebne spremembe postajajo vse pomembnejše, zavedanje o tem, da človek vpliva na podnebne spremembe, raste, njihov vpliv na družbo je negativen. Vendar pa skrbi zaradi okoljskih problemov niso tako izrazite, kot bi predpostavili na podlagi podatkov o pogostosti in intenzivnosti podnebnih nesreč, rasti okoljskega terorizma in kriminala, rasti nasilja, ki ga sprožajo državljanski nemiri in odzivi represivnih organov nanje, številu okoljskih beguncev ter vplivu stanja v okolju na tradicionalne vzroke za razvoj in pojav oboroženih spopadov. Nekateri od teh virov ogrožanja že močno vplivajo na varnost Slovenije in njenih prebivalcev.

Druga podmena poudarja, da slovenska javnost okoljskih problemov ne obravnava holistično in jih posledično ne povezuje v zadostni meri s svojo varnostjo. Kljub zgoraj orisanemu spodbudnemu trendu glede zaznave okoljskih problemov in skrbi zaradi njih, pa ravno pri trditvi »okoljski problemi neposredno vplivajo na moje vsakdanje življenje« opazamo, da je bilo soglašanje z njo leta 2011 na višji ravni kot leta 2020, kar je presenetljiv podatek. Pomeni, da okoljske probleme javnost sicer zaznava, da jo skrbijo do določene mere, vendar njihovih posledic ne povezuje v zadostni meri s svojim vsakdanjim življenjem, torej s kakovostjo bivanja, prehrano, zdravjem, zaposlitvijo, varnostjo ...

Prihodnje raziskovanje na področju odnosa slovenske javnosti do okolja bi lahko bilo pod močnim vplivom dveh nasprotujočih si trendov. Na eni strani pričakujemo, da se bo občutljivost za okoljske probleme v tem desetletju v javnosti povečala, saj smo že doslej izkusili največjo sušo v Evropi v zadnjega pol tisočletja (2022), izmerili najvišje povprečne temperature ozračja, bili priča največjemu požaru v zgodovini na ozemlju Slovenije (na Krasu leta 2022) ter največjim poplavam in zemeljskim plazovom (v večjem delu države leta 2023). Na drugi strani pa oboroženi spopadi (na primer aktualna agresija Ruske federacije na Ukrajino ter teroristični napad Hamasa na Izrael in izraelski povračilni oboroženi napad na Gazo), veliki teroristični napadi, izraziti ekonomsko-socialni problemi in možnost pojava novih nalezljivih bolezni, marginalizirajo pomen okoljskih tem in jih izrivajo iz žarišča zavesti ljudi.

LITERATURA

- Beck, Ulrich (1982): *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beck, Ulrich (2008): *World at Risk: The New Task of Critical Theory*. *Development and Society* 37 (1): 1–21.
- Bennet, Simon Ashley (2023): *Atomic Blackmail? The Weaponisation of Nuclear Facilities During the Russia-Ukraine War*. Plymouth: Ingram Publisher Services UK.
- Brown, R. Lester (1982): *Non Traditional View on National Security*. V John F. Reichart, Steven F. Sturm (ur.), *American Defense Policy* (fifth edition). Baltimore and London: Johns Hopkins University.
- Buzan, Barry (1991): *People, States and Fear*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, Barry, Ole Wæver, Jaap de Wilde (1998): *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Chalecki, Elisabeth (2001): *Environmental Security; a case study of climate change*. Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security.
- Chalecki, Elisabeth (2003): *A New Vigilance: Identifying and Reducing the Risks of Environmental Terrorism*. Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security. Dostopno prek <https://www.wilsoncenter.org/event/new-vigilance-identifying-and-reducing-the-risks-environmental-terrorism>, 15. 9. 2023.
- Dalby, Simon (2009): *Security and Environmental Change*. Cambridge: Polity Press.
- Dalby, Simon (2017): *Anthropocene Formations: Environmental Security, Geopolitics and Disaster*. *Theory and Culture & Society* 34 (2–3): 233–252.
- Deudney, Daniel (1992): *The Mirage of Eco-War: The Weak Relationship among Global Environmental Change, National Security and Interstate Violence*. V I. H. Rowlands, M. Greene (ur.): *Global Environmental Change and International Relations*, 169–191. London: Palgrave Macmillan.
- Domjanič, Mario in Bojan Dobovšek (2014): *Sodobni ekološki terorizem*. *Varstvoslovje* 16 (1): 16–36.
- Eagan, S. P. (1996): *From Spikes to Bombs The Rise of Eco-Terrorism*. *Studies in Conflict and Terrorism* 19 (1): 1–18.
- El Hinnawi, Essam E. (1985): *Environmental Refugees*. Nairobi: UNEP.
- Giddens, Anthony (2010): *The Politics of Climate Change*. Cambridge: Polity Press.
- Gleditsch, Nils Petter (1998): *Armed Conflict and the Environment: A Critique of the Literature*. *Journal of Peace Research* 35 (3): 381–400.
- Gulden, Timothy (2009): *The security challenges of climate change: who is at risk and why?* V Matthias Ruth in Maria E. Ibarraran (ur.), *Distributional Impacts of Climate Change and Disasters*, 166–182. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Homer-Dixon, Thomas F. (1994): *On The Treshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict*. *International Security* 16 (2): 76–116.
- Jacobsen, Karen (1996): *Factors Influencing the Policy Responses of Host Governments to Mass Refugee Influxes*. *International Migration Review* 30 (3): 655–678.
- Kajfež Bogataj, Lučka (2006): *Podnebne spremembe in nacionalna varnost*. *Ujma* 20: 170–176.
- Kaplan, Robert (1994): *The Coming Anarchy*. *Atlantic Magazine*, February: 5–27.

- Kent, Jennifer and Norman Myers (1995): *Environmental Exodus: An Emergent Crisis in the Global Arena*. Washington: Climate Institute.
- Levy, Marc A. (1995): Is the Environment a National Security Issue? *International Security* XX (2): 35–62.
- Loske, Reinhardt (1991): Ekološki kraj nacionalnih držav. *Međunarodna politika*, 982.
- Lukšič, Andrej A. (2011): Trajnostni razvoj, znanstveni diskurzi in nova politika. V Andrej A. Lukšič (ur.): *Politološke refleksije: znanstvena produkcija Centra za kritično politologijo*, 423–434. Ljubljana: FDV, IDV, Center za kritično politologijo.
- Malešič, Marjan (2012): Teoretske paradigme sodobne varnosti in okolje kot varnostno vprašanje. *Teorija in praksa* 49(2): 264–282.
- Malešič, Marjan (2014): Slovenska javnost: spoznavni in zaznavni vidiki varnosti. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Malešič, Marjan (2021): Global and national paradoxes in responses to the COVID-19 crisis. *Journal of comparative politics* 14 (2): 66–80.
- Malnar, Brina in Milan Šinko (2012). Forty years of environmental risk perceptions: Evidence from the Slovenian public opinion survey. *Teorija in praksa* 49 (3): 471–491.
- Mathews, Jessica T. (1989). Redefining Security, *Foreign Affairs* 68 (2): 162–177.
- Thomas, Vinod and Ramón López (2016): Global Increase V: Climate-Related Disasters. Asian Development Bank economics working paper series, No. 466.
- Vogler, John (2011): International Relations theory and the environment. V Gabriela Kuetting (ur.), *Global environmental politics: concepts, theories and case studies*, 11–26. Milton Park and New York: Routledge.
- White, Rob (2014): Environmental insecurity and fortress mentality. *International Affairs* 90 (4): 835–851.
- Žabkar, Anton in Marjan Malešič (2014): Nevojaški viri ogrožanja varnosti Sredozemlja. *Annales. Ser. His. Sociol.* 24 (1): 1–14.

VIRI

- 2022 Disasters in numbers. 2023. UC Louvain, Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED). Dostopno prek file:///C:/Users/malesicm/Downloads/2022_EMDAT_report.pdf, 19. 11. 2023.
- Almost 2,000 land and environmental defenders killed between 2012 and 2022 for protecting the planet. Dostopno prek <https://www.globalwitness.org/en/press-releases/almost-2000-land-and-environmental-defenders-killed-between-2012-and-2022-protecting-planet/>, 15. 9. 2023.
- American Center for Environmental Information (2023). Dostopno prek <https://www.ngdc.noaa.gov/>, 12. 10. 2023.
- Attenborough, Richard (2019): *Our Planet: Our Business* (dokumentarni film).
- Brundtland Report (1987): *Our Common Future*; United Nations Dostopno prek <https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html>, 3. 9. 2023.
- Council of Europe, Crackdowns on peaceful environmental protests should stop and give way to more social dialogue. Dostopno prek <https://www.coe.int/en/>

- web/commissioner/-/crackdowns-on-peaceful-environmental-protests-should-stop-and-give-way-to-more-social-dialogue, 25. 9. 2023.
- Covid 19 virus pandemic. Dostopno prek <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, 27. 11. 2023.
- Environmental Justice Atlas (2023). Dostopno prek <https://ejatlas.org/>; <https://cordis.europa.eu/project/id/695446>, 25. 9. 2023.
- Euronews: Derna death toll expected to rise over 20,000 as more victims are buried, 16. 9. 2023.
- Global Witness, Press Release, Sept. 13, 2023. Dostopno prek <https://www.globalwitness.org/en/press-releases/>, 18. 9. 2023.
- IFRC (2023): Disaster, Climate and Crises. Dostopno prek <https://www.ifrc.org/our-work/disasters-climate-and-crises/what-disaster>, 18. 11. 2023.
- IOM (2017). Environmental Migrants and Global Governance: Facts, Policies and Practices. Dostopno prek https://publications.iom.int/system/files/pdf/environmental_migrants.pdf, 12. 11. 2023.
- IPCC Sixth Assessment Report, 2022. Dostopno prek <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/chapter/summary-for-policymakers/>, 19. 11. 2023.
- MMC RTV SLO, 19. julij 2021. Drugi blok jedrske elektrarne dobil energetska dovoljenje.
- Resolucija o strategiji nacionalne varnosti, 2019. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO124>, 12. 8. 2023.
- SIPRI for the media. World military expenditure reaches new record high as European spending surges. SIPRI, Stockholm, 24 April 2023. Dostopno prek <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges>, 19. 11. 2023.
- SIPRI (1992): Yearbook. Stockholm: SIPRI.
- Hafner Fink, M., Slavko Kurdija, Brina Malnar, Mojca Pajnik and Samo Uhan (2021). Slovensko javno mnenje 2020/3: Ogledalo javnega mnenja, Odnos do okolja (ISSP 2020), Mediji in problematika migracij, Odnos do uporabe pripravkov iz industrijske konoplje [Data file]. Ljubljana: University of Ljubljana, Slovenian Social Science Data Archives. ADP – IDNo: SJM203.
- Hafner-Fink, M., Janez Štebe, Brina Malnar, Miroslav Stanojevič, Miroljub Ignjatović and Nevenka Černigoj-Sadar (2013). Slovensko javno mnenje 2011/1: Mednarodna raziskava o okolju (ISSP 2010), zdravju in zdravstvenem varstvu (ISSP 2011), o odnosu delo-družina in psihičnem nasilju na delovnem mestu [Data file]. Ljubljana: University of Ljubljana, Slovenian Social Science Data Archives. ADP – IDNo: SJM111.
- Svet Evrope (2023): Crackdowns on peaceful environmental protests should stop and give way to more social dialogue. Dostopno prek <https://www.coe.int/az/web/commissioner/-/crackdowns-on-peaceful-environmental-protests-should-stop-and-give-way-to-more-social-dialogue>, 25. 10. 2023.
- World Meteorological Organisation (2021): Weather-related disasters increase over past 50 years, causing more damage but fewer deaths. Dostopno prek <https://public.wmo.int/en/media/press-release/weather-related-disasters-increase-over-past-50-years-causing-more-damage-fewer>, 17. 10. 2023.